

Становище

за дисертационния труд на Диана Тодорова Косева-Тотева на тема „Стенописите от археологическите разкопки на средновековната българска столица Търново” за присъждане на образователна и научна степен „Доктор”

Автор: проф. д-р Милияна Каймакамова

Изследването на Търново като столичен град на Българското царство през XIII-XIV в. и един от най-крупните центрове на православния Изток наред с Цариград, Солун, Света гора, Йерусалим, Никея и Трапезунд е с богата традиция. И макар да е направено много в тази насока, все още има проблеми, които са слабо проучени. Сред тях е и този, станал предмет на анализ от страна на Диана Косева. Затова по моя преценка темата на дисертацията е успешно избрана.

Бих искала също така да изтъкна, че като дългогодишен изследовател на стенописния материал от разкопките, осъществявани през последните две десетилетия на територията на средновековната българска столица и нейната околност, авторката е натрупала богат изследователски опит, който ѝ позволява да пристъпи към едно по-подробно обобщаващо изследване на фундаменталния проблем за търновската църковна живопис.

Неговата методология, цел и задачи са изяснени много добре във въведението на труда. Видно е, че усилията на Д. Косева са насочени към разкриване, полева обработка, консервация, реконструкция и опит за датировка на изследвания от нея стенописен материал. Впечатляващ е броят на постъпилите и регистрираните от г-жа Косева фрагменти, а именно – 10 000, като в съставения от нея каталог са включени 300 фрески. Събраният стенописен материал е организиран в три основни глави. Избраната структура разкрива ясно насоките на извършения в дисертацията анализ на проучените стенописи. Техният каталог, приложението за архитектурата и украсата на 62-те средновековни църкви в Търново и албумът на изследването онагледяват още повече неговият оригинален характер. Един от най-важните приноси на Д. Тотева е, че за пръв път въвежда в научно обръщение значителен по обем и съдържание новооткрит изворов материал. Стореният в началото на въведението обзор на българската и чуждата литература, посветена на средновековната българска живопис, показва нейната отлична историографска осведоменост по проблематиката, тясно свързана с темата на дисертацията.

Първа глава „Стенописи от археологическите разкопки – история на проучванията“ създава подробна ориентация за постиженията и слабостите на археологическото изследване на Търново, предшестващото

самостоятелната работа на Д. Косева. Открити са основните резултати от разкопките, провеждани в продължение на повече от едно столетие, както и решените проблеми, свързани с миналото на града. Направен е кратък преглед на изворите от времето на първите две генерации царе от Асенвската династия (главно жития и надписът на цар Иван Асен II), съдържащи данни за изградените от тях църкви. Посочени са първите описания на търновските старини от български църковни дейци, чужди пътешественици, учени и др. Изследователският интерес е насочен главно към разглеждане на столичната църковна топография във връзка със стенописния материал. Той е обединен в зависимост от местоположението на църквите в няколко групи: стенописи от Царевец и Трапезица, стенописи от църквите в кварталите, стенописи от околностите на Търново. По мое мнение това групиране на стенописния материал очертава много добре териториалния обхват на изследването.

Втора глава „Стенописи от украсата на търновските църкви“ може да се определи своеобразен център на дисертационния труд. Тя е посветена на характеристиката на фрагментите, открити в двете цитадели, кварталите и столичната околност. Разграничени са църквите, построени през XIII и XIV в. и е направено пълно описание на топографията на стенописите. От разкритите 24 църкви на хълма Царевец Д. Косева подлага на анализ сравнително добре запазените фрагменти само от 5 обекта, които могат да се окачествят като знакови паметници на дворцовата архитектура на цитаделата, изразяваща идеята за единството между владетел, патриарх и столица като олицетворение на Българското царство. Това са *църква № 1*, *Патриаршеската църква „Възнесение Христово“ (№ 2)*, *Дворцовата църква „Св. Параскева“ (№ 3)*, *църква № 12* и *църква № 9*. Особено ценна е класификация и характеристика на фрагментите от *църква № 9*, отличаващи се с високо качество и стилови успоредици с образци от съвременната византийска живопис. Установено е и наличие на светска живопис в цитаделата. Наблюденията и изводите на Д. Косева за стенописите от 19-те църкви от Трапезица, предназначени за многобройните богомолци, конкретизират още повече значението ѝ в духовния живот на средновековната столица Търново. Установява се, че декоративната система на фреските от църквите на тази крепост показва редица общи черти. Характеристиката на стенописите на отделните църкви дава възможност да се види отношението към детайлите в изображенията на различните фигури и тяхната връзка с монашеската програма. С важна научна стойност се отличават анализът на запазената живописна украса от църквите и манастирите в кварталите на столицата. Сред тях са и емблематичните за българската царска власт паметници като *Църквата „Св. Димитър Солунски“*, *Велика лавра „Св. Четиридесет мъченици“*, *Манастирът „Св. Апостоли Петър и Павел“*. Според Д. Косева „изображенията от църквата във Ферес стават иконографски модел за

царските изображения на Иван Асен II в храма „Св. Четиридесет мъченици“, а стилът на солунските зографи с безспорни за времето си качества, оставя своя отпечатък и в тази църква на столично Търново“. Съществен принос в трета глава представляват и новоразкритите 60 образа на светци и ктитори, които обогатяват сюжетното разнообразие на известната досега картина за средновековната търновска живопис. Важни от историческа гледна точка са и стенописите, намерени в северния двор на църквата „Св. Четиридесет мъченици“. Те осветляват допълнително определени елементи от дворцовата култура на Търново, отнасящи се до костюмите на няколко киторски двойки от времето на Иван Асен II, от когато е и първото стенописване на църквата, отразено в неговия надпис от 1230 г. Наред с това опитът за идентификация на царското изображение на Иван Асен II също е важен извор за българската история. Имам основание да обобща, че с написването на втора глава Д. Косева допринася съществено за разкриване на големите заслуги на Асеновци за развитието на изкуството и сакрализацията на своята столица, издигнала се в един „нов Цариград“ – „Трети Рим“ за православния Изток след катастрофата от 1204 г.

Трета глава „Особености на живописата – ателиета, художници, връзки и влияния“ отново потвърждава новаторския дух на изследването. В нея са подложени на подробна аналитична преценка основни въпроси, свързани с художниците, ателиетата и времето, когато са изписани търновските храмове и дворци. Ясно са открити иконографски и стилови образци, които обособяват група паметници, пряко свързани с византийски модели, и други, които могат да бъдат причислени към произведенията на търновския художествен център. Приведени са и редица нови аргументи за развитието на средновековната живопис в Търново през XIII и XIV в.

Горепосочените приноси в дисертацията ми дават основание да изтъкна, че с написването ѝ се запълва една съществена празнина в съвременната византинистика и медиевистика. Затова напълно убедено ще дам своя положителен вот за присъждането на образователната и научна степен „ДОКТОР“ на Диана Тодорова Косева-Тотева.

16. 10. 2015 г.

проф. д-р Милияна Каймакамова

София